

gen voor typisch katholieke onderwerpen, zo stellen zij. Religie is immers een integraal onderdeel van de cultuur. Er wordt aandacht gevraagd voor de plaats en waarde die de katholieken in het verleden toekenden aan hun geloof bij de invulling of zingeving van hun bestaan. De samenstellers hebben gekozen voor een methode die onderzoekend en zo zelfstandig mogelijk (leren) leren stimuleert, vanuit strenge vraagstellingen en met gebruikmaking van origineel bronnenmateriaal. Op die manier willen ze een 'eye-opener' bieden voor een jonge generatie scholieren die is opgegroeid in de seculiere maatschappij. Aan hen wordt gevraagd zich in te leven in het waardenpatroon van vorige generaties. Zo kunnen onze leerlingen aanvoelen welke betekenis het geloof in het (recente) verleden kon hebben.

Naar mijn idee zij de samenstellers uitstekend in hun opzet geslaagd. De docent-gebruiker kan een ruime keuze aan onderwerpen aantreffen waarmee hij zijn leerlingen - als op zichzelf staand uitstapje, dan wel als aanvulling op een behandeld thema - aan de slag kan laten gaan. de leerlingen kunnen zich verplaatsen in de positie van paus Pius XII en zijn houding tegenover de jodenvervolgging tijdens de Tweede Wereldoorlog. Of ze kunnen zich aan de hand van twee lesbrieven over de missie wijden aan de vraag: wat bezielde missionarissen om ver van huis en haard het Evangelie te gaan prediken onder de Papoea's? De dilemma's die zich bij de cultuurschok tussen missionarissen en Papoea's voordeden spreken zeker tot de verbeelding: hoe moest de pater omgaan met volksgebruiken als het opdienen van spermakoeken, het begraven van levende mensen en het koppen snellen? Die vraag is te veralgemeniseren tot: moeten wij onze westerse waarden en normen opleggen aan beschavingen van buiten Europa? Een ander thema waarover ongetwijfeld in de les doorgedacht zal worden, is: katholieken en geboorteregeling in Nederland 1930-1970. Uitgangspunt hierbij is de titel van een eertijds spraakmakende KRO-reportage van Marga Kerklaan onder de titel 'Zodoende was de vrouw maar een mens om kinderen te krijgen'. De katholieke vastentraditie in Nederland tussen 1918 en 1967 vormt eveneens zo'n onderwerp, dat naar mijn idee door docenten van katholieken huize veelal naar voren gebracht in de vorm van het opdissen van sterk persoonlijk getinte reminiscenties aan het 'rijke roomse leven'. Daar moeten ze vooral mee doorgaan! Maar het is een goede zaak dat zij nu hun smakelijke dan wel bittere herinneringen kunnen voorzien van goed gedoseerd, direct bruikbaar leerlingmateriaal.

Lessen over verzuiling kunnen worden verrijkt met thema's over de schoolwet en het petitionnement van 1878; over de sociale strijd van katholieken; over de onderwijspacificatie van 1917; en over katholieken en de doorbraakgedachte anno 1945-1946. Ook middeleeuwse en vroegmoderne geschiedenis is in de bundel vertegenwoordigd. Leerlingen kunnen zich verdiepen in de overdracht van culturele kennis van de Oudheid naar de Middeleeuwen; pelgrimstochten naar Santiago de Compostela; aspecten van doodsbeleving in de Middeleeuwen; de positie van katholieken in de Republiek.

De samenstellers hebben hun product opgebouwd naar de letter en de wet van de toekomstige tweede-fase-studie-

huisplannen. Niets wordt voorgekauwd; leerlingen moeten zelf conclusies trekken. Elk hoofdstuk is voorzien van een toelichting, waarin wordt aangegeven bij welke subdomeinen en eindtermen het thema hoort en welke voorkennis vereist is. Per thema worden twee tot drie lesuren begroot. Elk thema begint met een korte historische schets. Vervolgens wordt aan leerlingen gevraagd zelfstandig, aan de hand van bronnen, zich in te leven en feiten in een historische context te plaatsen. Is er sprake van continuïteit of niet? Waarom getuigt bron x of y van standplaatsgebondenheid? Elk thema wordt besloten met een opdracht tot een evaluatie. Als zodanig is deze bundel ook te lezen als een demonstratie-object waaruit leerboekenschrijvers nog veel inspiratie kunnen putten.

Als punt van nadeel moet de sobere vormgeving worden genoemd. Daarmee doel ik op het onooglijke kartonnen ringmapje waarin de lesbrieven zijn gebundeld. Sommige thema's zijn rijk geïllustreerd, maar andere bevatten nauwelijks illustraties. Docenten zullen dan naar aanvullend materiaal moeten zoeken. Zo zijn er wel meer sporen van haast aan te geven. Dit nadeel weegt echter niet op tegen de vele positieve aspecten in deze uitgave. Ook niet-katholieke gebruikers kunnen naar mijn mening veel baat hebben bij deze bundel.

Jan van Oudheusden

BRANDHAARD

Elma Softic, *Dagen en nachten in Sarajewo. Dagboeknotities en brieven 1992-1995* (Arena, Amsterdam 1996), 299 blz., prijs f34,90.

Op 13 maart 1994 schrijft Elma Softic: *'Ik ben misleid omdat ik dacht dat ik een land had, en dat dat het beste en stabielste land ter wereld was, maar datzelfde land stort als een kaartenhuis ineen.'* Het moet het gevoel zijn van vele Joegoslaven die het uiteenvallen van hun land en de daarop volgende oorlogen aan den lijve meemaakten.

In dit boek zijn dagboekantekeningen en brieven verzameld, die Elma Softic maakte van 8 april 1992 tot 23 juni 1995. Zij geven een beeld van het leven in Sarajewo tijdens het beleg door de Bosnische Serviërs. Elma Softic, docente filosofie, maar nu werkzaam voor de hulporganisatie *Maria Stopes International* observeert en commentarieert. Haar commentaar, niet alleen op de belegeraars, maar ook op de rol van de VN, de VS en Europa, ligt er niet om. Tijdens het lezen bekruipt je soms de gedachte dat vooral de buitenwereld de verantwoordelijkheid voor de oorlog wordt toebedeeld.

Behalve beschrijven van wat er om haar heen gebeurt, probeert zij ook te begrijpen. Een welhaast onmogelijke opgave, zeker voor iemand die midden in de hel verkeert die is ontstaan door het op zichzelf onbegrijpelijke, want volstrekt irrationele, etnische nationalisme, dat zovelen op de Balkan in haar greep houdt. In haar bespiegelingen wordt Softic daardoor teruggeworpen op zichzelf. Soms stijgt zij boven zichzelf uit door ontroerende passages: over het Sarajewo van voor de oorlog, over omgekomen bekenden, of bijvoorbeeld over de Oudejaarsviering van 31 december 1993. Merkwaardigerwijze ontleent Softic haar kracht aan het paradoxale gegeven dat zij enerzijds toegeeft aan een zeker defaitisme, terwijl zij anderzijds

vastbesloten is om de oorlog te overleven. Hoewel zij in de gelegenheid was om net als haar zus Ilona Sarajewo te verlaten, is zij gebleven, tot het einde toe.

Het eerste deel van het boek bestaat uit dagboek aantekeningen, het tweede uit brieven aan vrienden en familie buiten Sarajewo. Een aantal brieven is nog tijdens het beleg gebundeld. *Dagen en nachten in Sarajewo* is daarvan de vertaling, aangevuld met enkele latere brieven, zoals die aan haar vertaalster Nada Conic. Atty Mensinga heeft het vervolgens in het Nederlands vertaald.

Conic heeft het boek voorzien van een voorwoord waarin zij, begrijpelijk, grote affiniteit vertoont met de bewoners van Sarajewo, maar waarin zij ook op nogal onverantwoorde wijze met de geschiedenis omspringt. Haar kritiek op het zeer beperkte mandaat van UNPROFOR zal nog wel door velen gedeeld worden, maar haar vergelijking van het optreden van Lord Owen met dat van de Engelsen in het toenmalige Brits-Indië is misplaatst en ongenueanceerd. Ook behoort de houding van het Westen, ondanks gemaakte fouten, niet tot de wezenlijke oorzaken van het Bosnische conflict. Het overkokende nationalisme van Kroatisch-Servische makelij doet dat wel.

Om leerlingen iets te laten voelen van het leven tijdens het beleg van Sarajewo zijn vooral de brieven bruikbaar, maar wie de oorzaken van het Bosnische conflict wil trachten te begrijpen zal in dit boek weinig van zijn gading vinden.

Kees Klok

POLITIEK

Michiel Zonneveld, *Het platte land. Het succes van de Nederlandse Democratie* (Prometheus, Amsterdam 1997) 146 blz., prijs f29,50

Is er sprake van een diepe crisis in de Nederlandse politiek? Stroperige besluitvorming, een groeiende kloof tussen burgers en politici, corrumpering van het bestuur, een doorbraak van extreem-rechts of het einde van partijen? Nee hoor, alles gaat juist prima. Zeker vanuit historisch perspectief. Alleen als er een zondvloed komt of er een atoombom valt, is er reden tot bezorgdheid. In alle andere gevallen staat niets een gouden eeuw van de Nederlandse democratie in de weg. Dat is de mening van de auteur (politicoloog en parlementair journalist voor *Het Parool*). En passant rekent hij af met de modieuze, intellectuele somberheid, die karakteristiek is voor het taaie fin-de-siècle denken. In een mengvorm tussen reportage en politiek essay levert Zonneveld in elf hoofdstukken het bewijs voor zijn stelling dat onze democratie is uitgegroeid tot het meest verkieslijke politieke systeem in de wereld. In plaats van bescheidenheid propageert hij chauvinisme als het om dat succes gaat. Journalistieke, grote lijnen en een vlotte stijl winnen het daarbij van academische bedachtzaamheid.

Zonneveld benadrukt het grote belang van overleg en sociale samenhang. Want sinds de 17e eeuw zijn de Nederlandse overheid en burgers daarin gepokt en gemazeld. Vanuit die traditie raakt men steeds meer bedreven in de 'praatcultuur'; het overleg als maatschappelijk cement. Zo ontstaan ijzersterke verbanden tussen allerlei meer of minder autonome segmenten in de samenleving, die louter bestaat uit minderheden. Die maatschappelijke conversatie en de weerzin tegen polarisatie blijken niet alleen probate middelen tegen extreem-rechts, ze zorgen ook voor de vitaliteit van de Nederlandse democratie.

De bundel biedt een interessante therapie tegen de pseudo-diagnose dat er sprake is van een grote crisis in de politiek. De boodschap is helder en prikkelend: politiek is veel te belangrijk om aan politici over te laten. Op grond van een driehonderd jaar oude ontwikkeling ontplooit zich het fenomeen dat steeds meer mensen zelfbewust voor hun belangen opkomen. Maar nu zonder braaf aan de leiband van een politieke partij - die het allemaal weet - te willen lopen. Zo verdwijnen de laatste oneffenheden in het platte (Neder)land. Het is dus niet vreemd dat bestuurders en politieke organisaties zich wat ongemakkelijk voelen, want als (voormalige) elite bezitten ze geen monopolie op 'meer en beter weten'.

Zonneveld waarschuwt voor de roep om voortvarendeheid in besluitvormingsprocessen. Want dan kan de door hem gekoesterde overlegstructuur ten prooi vallen aan een autoritaire bestuurscultuur. Saneren en vernieuwen? Prima, maar alleen met mate en vooral met behoud van de mogelijkheid tot tegenspraak!

Zonneveld plaatst verleden, heden en toekomst van de Nederlandse politiek in een pakkend betoog. Het vlot geschreven boek daagt uit en beurt op. Politiek is leuk, omdat (bijna) iedereen z'n zegje kan doen. Maar zonder historische kennis is de ontplooiing van de Nederlandse democratie niet te begrijpen. En wie wil die boodschap aan praatgrage bovenbouw-scholieren en studenten onthouden?

Jan Rouwenhorst